

Рассматривается проблема сущности украинской национальной демократии, выясняются идейные истоки, освещается вопрос её научного обоснования.

Ключевые слова: украинская национальная демократия или национал-государственничество, национально-демократические партии Украины, правые, правоцентристы, крайние правые.

This work considers the problem of the Ukrainian national democracy nature. It provides definitions, reveals ideological sources, outlines scientific ground of the Ukrainian national democracy.

Key words: Ukrainian national democracy or national statehood, national-democratic parties of Ukraine, rights, center-rights, extreme rights.

УДК 321.01

ББК 66.1

Михайло Москалюк

І.ФРАНКО Й УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ГАЛИЧИНИ

У статті проаналізовано еволюцію політичних поглядів І.Франка. Звертається увага на специфіку формування національної платформи його політичного світогляду, показано вплив І.Франка на розвиток української політичної думки Галичини другої половини XIX – початку XX ст., його місце та роль у суспільно-політичному житті краю.

Ключові слова: Галичина, українська політична думка, ідейно-політичні течії, політичні партії.

І.Я.Франка, попри його літературну й наукову спадщину (є автором близько 3 тис. праць), по праву можна вважати одним із видатних представників вітчизняної політичної думки. Український учений з діаспори І.Лисяк-Рудницький ототожнював суспільно-політичні погляди І.Франка з ідеологією демократичного народництва [10, с.50]. Вітчизняний політолог В.Потульніцький у запропонованій типологізації основних напрямків української політичної думки розглядав постать І.Франка в рамках національно-державницького табору [11, с.226]. Радянське франкознавство однозначно сприймало цього відомого поета, письменника, політичного й громадського діяча підавстрійської Галичини другої половини XIX – початку XX ст. (хай і з певними застереженнями) як одного з відомих прихильників та пропагандистів марксизму в краї [13, с.5]. Не можна заперечувати й того факту, що політичні погляди І.Франка сформувалися під впливом ідей М.Драгоманова. Разом із тим не варто перебільшувати ані його впливу, ані марксистських чи інших доктрин на політичний світогляд І.Франка. Він був самостійним, оригінальним мислителем, погляди якого протягом життя зазнавали суттєвих еволюційних змін. Власне тому відомий дослідник франкової спадщини Я.Грицак закликає відмовитись від спроб звести його до якогось єдиного “ізму” [2, с.222].

Учені-франкознавці виділяють різні етапи еволюції поглядів І.Франка. Зокрема, Ю.Лавріненко зупиняється на трьох: перший (70–80-ті рр. XIX ст.) пройшов під знаком М.Драгоманова; другий – спроба незалежної організації українського соціалізму в рамках Радикальної партії (1890–1899 рр.); третій відзначався “боротьбою” з догматизмом соціально декласової інтелігенції, яка розминулася із селянством та спробою оформлення Національно-демократичної партії [9, с.6]. Інший також український учений з діаспори В.Косик характеризує сім періодів в еволюції поглядів І.Франка:

1. Молодечий романтизм (1875–1877 рр.).
2. Захоплення соціалізмом й інтернаціоналізмом (1878–1880 рр.).
3. Перехід від лівого до поміркованого соціалізму та визнання першості національної боротьби (1880–1885 рр.).
4. Після поміркованого соціалізму (1886–1890 рр.).
5. Критика марксизму й національний радикалізм (1890–1895 рр.).
6. Період засудження марксизму й примат національного ідеалу (1895–1906 рр.).
7. Продовження попереднього, але з меншою активністю (1907–1916 рр.) [6, с.497].

Є ряд інших підходів щодо періодизаційного окреслення поглядів Франка. Але незаперечним є той факт, що франкова постать, попри всю її багатогранність, справила помітний вплив на розвиток української суспільно-політичної думки піддавстрійської Галичини, набула загальноєвропейського значення.

Використовуючи періодизацію В.Косика, слід зазначити, що вже в період т. зв. молодечого романтизму І.Франко зарекомендував себе впливовим громадським діячем. Розпочавши свою суспільну діяльність у студентському товаристві “Академічний кружок” та в редакції його друкованого органу – журналу “Друг”, що перебував під впливом москвофілів, І.Франко рішуче пориває із цим рухом. За висловом Ю.Лавріненка, удар по москвофільству був першою великою перемогою Франка, а сам він “мав левину долю заслуги в тому, що в 90-х рр. було спинено наростання москвофільської хвилі” [9, с.7].

Подальша еволюція суспільно-політичних поглядів І.Франка відбувалася під впливом ідей М.Драгоманова. Сам поет із цього приводу писав: “Статті й листи Драгоманова – то були мов удари батога: вони пекли й боліли, часто трапляли невинуватих, бували несправедливі, але завжди змушували до думання, до входження в глибину справи, до обрахунку з власним сумлінням” [20, с.338]. І.Франко починає активно пропагувати драгоманівські ідеї громадського соціалізму та федералізму, стає одним зі співзасновників нового радикального руху серед молодшої генерації української інтелігенції. Сприймаючи себе спадкоємцями ідей Шевченка та народовців 60-х рр. XIX ст., радикали також уважали себе соціалістами, захисниками інтересів селян і робітників. Радикальний світогляд Франка формувався в контексті освітньої та організаційної праці серед львівських робітників і, як її результат – тюремних ув’язнень 1877, 1880 рр. Під їх впливом він стає переконаним соціалістом, зростає його авторитет та роль в оформленні ідеології соціалістичного руху. Теоретичні основи соціалістичного світогляду І.Франка знайшли своє відображення в цілому ряді праць. Зокрема, в опублікованій 18 серпня 1879 р. у газеті “Ргаса” статті “Чого ми хочемо?” він сформулював програму-мінімум галицького робітництва не залежно від національності, мови чи соціально-політичних орієнтацій. На його думку, головний зміст робітничого питання полягає в забезпеченні соціальної справедливості, ліквідації нерівності, у першу чергу – економічної [22, с.25]. Стаття “Чого ми вимагаємо” (травень 1880 р.), характеризувала теоретичні підвалини й програму майбутньої політичної діяльності тих кіл робітництва та молоді, що об’єдналися навколо журналу “Ргаса” [12, с.297].

Того ж 1880 р. І.Франко разом із польськими соціалістами Б.Червенським та Л.Інлендером був одним зі співавторів “Програми галицьких соціалістів”, що мала створити підґрунтя для заснування в краї інтернаціональної за характером робітничої партії. Програма була також однією з перших спроб закласти ідейні підвалини соціал-демократичного руху західноєвропейського типу в умовах Галичини [4, с.18].

У цей час помітний вплив на І.Франка мали твори К.Маркса і Ф.Енгельса. Він видає брошуру “Катихизм економічного соціалізму”, підручник “Основи суспільної економії”, перекладає 24-й розділ “Капіталу” Маркса, “Анти-Дюрінг” Енгельса. Разом із тим І.Франка не можна вважати (навіть на той час) класичним представником марксистської політичної думки. Він швидко еволюціонує від ідей марксистського соціалізму. Аналізуючи особливості соціально-економічного розвитку Галичини, переважання в краї сільського населення, І.Франко, по-перше, доходить висновку, що селянство, а не робітництво є опорою соціалістичному рухові, по-друге, утверджується в думці, що марксистські принципи великопромислового робітничого соціалізму не можуть бути застосовані в аграрній Галичині [16, с.111].

Поступово відходячи від класово-антагоністичних позицій марксизму й космополітичного соціалізму М.Драгоманова, І.Франко потугою своєї постаті істотно впливає на формування національної платформи в українській політичній думці, загальнолюдських ліберально-демократичних цінностей. Спочатку ця тенденція проявилася в

обґрунтуванні ідеалу політичного лідера й справжнього політичного діяча. У філософській поемі “Мойсей” він виводить образ політика, для якого “народ був би всім”. На думку Франка, такий провідник віддав би для народу “весь свій вік, весь труд у незломнім завзяттю”, він любив би той народ невимовно, “він став би з любови до нього слугою” [17, с.212]. Саме наявність таких лідерів в українського народу, уважав І.Франко, дасть змогу Україні стати в один ряд з іншими вільними народами.

Продовженням еволюції поглядів Франка була його участь у заснуванні в жовтні 1890 р. першої в Галичині політичної організації – Української радикальної партії (УРП). І.Франко, за підтримки М.Драгоманова, разом із М.Павликом стає одним з її співзасновників та співавторів партійної програми. Слід зазначити, що власне програмні засади УРП стали ареною гострого протистояння між старшим (І.Франко, М.Павлик, С.Данилович та ін.) та молодшим (В.Охримович, М.Ганкевич, Є.Левицький, В.Будзиновський та ін.) поколіннями українських радикалів. Представники молодшої генерації виступали за програму, засновану на положенні про класову боротьбу пролетаріату. Опонуючи їм, І.Франко обґрунтував необхідність першочергового захисту інтересів насамперед малоземельного селянства. Результатом компромісу між двома радикальними течіями став поділ програми на дві частини: мінімальну та максимальну. Перша – проголошувала необхідність проведення таких економічних реформ, які стримували б пролетарізацію села та зміцнювали їхні індивідуальні господарства, друга – популяризувала власне марксистські ідеї [1, с.82].

Протистояння між двома поколіннями українських соціалістів проявилось під час роботи І з'їзду РУРП (4–5 жовтня 1890 р.), на якому, до речі, головував І.Франко. Воно зумовлювалося різними підходами до національного питання й було персоніфіковане постатями В.Будзиновського та І.Франка. Після дискусії в програму було внесено положення про розширення автономних прав Галичини як окремого краю. Разом із тим наголошувалося, що оскільки розвиток народу можливий лише на національному ґрунті, УРП буде виступати за піднесення почуття національної самосвідомості й солідарності шляхом розвитку освіти, преси, суспільно-політичної активності [1, с.82]. Попри певні розбіжності серед радикалів УРП справила значний вплив на розвиток українського суспільно-політичного руху Галичини. “Заснування радикальної партії, – зазначав Франко, – сталося початком небувалого у нас досі руху в народних масах. Віча, яких давніше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у різних повітах, без контролю властей. В народні маси кидано не чувани досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи” [15, с.507].

У контексті подальшої еволюції свого світогляду переломним для Франка був 1895 р. Перш за все, це рік повного провалу “ нової ери”. Вона була проголошена 25 листопада 1890 р. головою українського посольського клубу Ю.Ю.Романчуком і передбачала новий етап польсько-українських відносин. І.Франко із самого початку був її беззастережним та послідовним критиком [3, с.21]. Цього ж 1895 р. помирає М.Драгоманов, що уособлював собою цілу епоху в українській політичній думці. Болісно переживаючи цю втрату, І.Франко відмовляється від ряду драгоманівських положень, зокрема в національній площині. Також він переходить від несприйняття окремих постулатів марксизму до його комплексної критики. У статті-рецензії на однойменну працю “ молодого” радикала Ю.Бачинського “Ukraina irredenta” він уперше виступає з гострою критикою українських соціал-демократів і марксистів та їх намагань “погодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом, марксістський соціалістичний світогляд” з даними “української історії” [7, с.11].

У працях “Що таке поступ”, “Ukraina irredenta”, “Поза межами можливого” І.Франко доходить важливого висновку, що лише “політична самостійність всякого народу” є основною умовою вирішення його соціально-економічних, культурних та інших проблем. “Ідеал національної самостійності, – писав він, – ідеал, що не тільки вмі-

щує в собі оба попередні (соціальну справедливість і демократію. – *М.М.*), але один тільки може дати їм поле для повного розвою. І, навпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійському морі. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації” [19, с.76].

Незважаючи на те, що ідеал національної самостійності, на думку Франка, наприкінці XIX – на початку XX ст. був поза межами можливого, він глибоко вірив у його реалізацію в майбутньому. Ці ідеї помітно вплинули на розвиток тогочасної української політичної думки. На їх основі сформувалося не одне покоління українських політиків, громадських діячів. За ініціативою І.Франка на четвертому з’їзді УРП 29 грудня 1895 р. політична програма партії була доповнена вимогою державної самостійності України. Політичну самостійність УРП розглядала як програму-максимум. На найближчу перспективу вона висувала гасла надання українським територіям в Австро-Угорщині статусу окремого коронного краю з власним сеймом [8, с.90].

Нові ідейно-політичні засади у вирішенні важливих національних і соціальних проблем впливали на організаційний стан УРП. Усередині партії політичне протиборство різних груп набрало особливої гостроти. У результаті внутріпартійної боротьби викристалізувалися три угруповання: власне радикальне, очолюване М.Павликом, К.Трильовським та Л.Бачинським; соціал-демократичне, кероване Р.Яросевичем, М.Ганкевичем, та національно-демократичне (В.Охримович, Є.Левицький, В.Будзинівський). Варто зазначити, що помітний вплив на еволюцію поглядів В.Охримовича мали франкові праці [1, с.103].

Що стосується власне І.Франка, то спочатку він підтримував соціал-демократичну групу. Але переконавшись у тому, що соціал-демократія є однією з найбільших небезпек для справи визволення української нації, переходить на позиції націонал-демократів. “Соціал-демократизм, – писав він, – стає ворожо “як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху із того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавній тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [21, с.272]. Розвиваючи свої погляди на цю тему, І.Франко прогнозує, що у “XX віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молодечі, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і до поступу” [21, с.273].

Остаточний відхід І.Франка від марксистської ідеології збігся з важливими подіями в партійному житті Галичини, формуванням партійно-політичної системи. В УРП відбувся розкол. Крім власне радикальної партії в травні 1899 р. виникла Українська соціал-демократична партія (УСДП). 26 грудня 1899 р. з ініціативи М.Грушевського, І.Франка, Ю.Романчука, К.Левицького, В.Охримовича та ін. у Львові засновано Національно-демократичну партію (НДП). Вона утворилася внаслідок злиття більшості народовців, частини радикалів, комітету львівських русичів, а також зі вступом туди відомих громадських, наукових і релігійних діячів. У склад 13 членів Тіснішого Народного Комітету увійшов І.Франко [5, с.144]. Він був одним з ініціаторів унесення в програму партії домагання самостійності України [14, с.77–78].

Через цілий ряд об’єктивних і суб’єктивних чинників, у тому числі й через хворобу, І.Франко на початку XX ст. відійшов від активної політичної діяльності (його перебування в НДП тривало всього рік). Однак, незважаючи на це, авторитет Франка серед галицьких українців, за оцінками О.Салтовського, був надзвичайно великим, “він базувався не лише на поетичному таланті цієї непересічної людини, але й на вмінні мисли-

теля відчувати і виражати настрої та бажання активної частини національної маси, не поступаючись при тому принциповими речами, якими для нього були свобода і щастя людини незалежно від національності, віросповідання, соціального стану” [12, с.330].

Зокрема, в цей час помітний вклад у розвиток української політичної думки під-австрійської Галичини справили погляди І.Франка на державу. Позбавившись повністю марксистського підходу щодо з’ясування сутності держави, він повністю відкидає ідею диктатури пролетаріату. Держава, збудована, на його думку, таким чином, стала б страшним тягарем для кожної людини. Франко обґрунтовує тезу, згідно з якою держава повинна обмежити втручання в усі сфери людської життєдіяльності, насамперед у виборчий процес. Не втручаючись безпосередньо в процес виробництва, держава повинна створити для нього якнайкращі умови [18, с.532]. Держава в розумінні Франка має бути правовою, соціальною й демократичною. Головними тенденціями політичного життя Європи він уважав республіканізм та демократизм. При цьому ідеал національної самостійності в його політичній концепції займає провідне місце.

Таким чином, попри всю мінливість та суперечливість своїх поглядів, І.Франко суттєво вплинув на розвиток української політичної думки під-австрійської Галичини. Він збагатив її оригінальними підходами в рамках захоплення драгоманівським соціалізмом та марксизмом, згодом зумів обґрунтувати хибність цих концепцій, одним із перших відкрито проголосив стратегічний курс розвитку українського національного руху в напрямі реалізації ідеї політичної самостійності України. Своєю діяльністю І.Франко витворив суспільний і культурний простір, у якому сформувалося не одне покоління українських політичних і громадських діячів. Інакше кажучи, як стверджує Я.Грицак, “Франко таки став пророком. Пророком у своїй вітчизні” [2, с.532].

1. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 71–110.
2. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886 р.) / Я. Грицак. – К., 2006. – С. 222.
3. Дейчаківський І. Юліан Романчук – педагог, громадський діяч, політик / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 1999. – 72 с.
4. Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократична партія (1899–1918) / О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 1997. – 102 с.
5. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2002. – 832 с.
6. Косик В. До питання про еволюцію світогляду І. Франка / В. Косик // Збірник на пошану доктора Володимира Янева. – Мюнхен, 1983. – С. 496–513.
7. Кравців Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка й радянське франкознавство / Б. Кравців // Іван Франко: про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966. – 258 с.
8. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.) / М. В. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
9. Лавріненко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки І. Франка / Ю. Лавріненко // Збірник “Української літературної газети”, 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 1–23.
10. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 45–70.
11. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819–1991) / В. А. Потульницький. – К., 1994. – 320 с.
12. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О. І. Салтовський. – К., 2002. – 396 с.
13. Скакун О. Ф. Іван Франко / О. Ф. Скакун. – М., 1987. – 128 с.
14. Феденко П. Український рух у ХХ столітті / П. Феденко. – Лондон, 1959. – 150 с.
15. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ ст. / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 41. – С. 471–529.
16. Франко І. До О. Рошкевич, 20 вересня 1878 р. / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 48. – С. 108–119.

17. Франко І. Мойсей / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 201–264.
18. Франко І. Народна програма / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1985. – Т. 44, кн. 2. – С. 521–549.
19. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С. 71–77.
20. Франко І. Україна молода / І. Франко // Вибір з творів. – Нью-Йорк, 1956. – С. 338–351.
21. Франко І. Фаресов. Народники і марксисты. С. Пб., 1899 / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 272–275.
22. Франко І. Чого ми хочемо / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1987. – Т. 44, кн.1. – С. 25–27.

В статті проаналізована еволюція політичних поглядів І.Франко. Обрачається увага на специфіку формування національної платформи його політичного мировоззрення, показано вплив І.Франко на розвиток української політичної думки Галичини в другій половині XIX – початку XX віка, його місце і роль в суспільно-політичному житті краю.

Ключевые слова: Галичина, українська політична думка, ідейно-політичні течії, політичні партії.

The article has the analysis of the evolution of I.Franko's political looks. It pays attention to the specificity of forming of the national platform of his political world outlook. It also shows the influence of I.Franko on the development of Ukrainian political thought of Galychyna in the second part of the XIXth – the beginning of the XXth centuries and his place and role in the social and political life of locality.

Key words: Galychyna, Ukrainian political thought, ideological and political current, political parties.